त्रि.वि. द्वारा स्वीकृत पाठ्यक्रमा आधारित स्नातक प्रथम वर्ष ऐ.
नेपाली ४१६नेपाली कथा र उपन्यास

नेपाली कथा र उपन्यास

लेखक
देवेन्द्रबहादुर बानिया

मेरो भनाइ

यो E book त्रिभुवन विश्वविद्यालयको चार वर्षे वि .एड. प्रथम वर्षको मूल ऐच्छिक र अतिरिक्त ऐच्छिक विषय लिएर अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरुका लागि **नेपाली कथा र उपन्यास (४१६)** पाठ्यक्रममा आधारित रही तयार पारिएको छ।वर्तमान सन्दर्भमा अधिकांश विद्यार्थीहरु विभिन्न कारणले चाहेर पनि क्याम्पसका भौतिक कक्षामा उपस्थित हुन नसकेका कारणले उनीहरुको शैक्षिक गुणस्तर दिन प्रतिदिन खस्कँदै गइरहेको छ । यसर्थ यो E book विद्यार्थीहरुको फुर्सदको समयमा उनीहरुको रुचि अनुसार उनीहरु रहेकै स्थानमा प्रविधिको प्रयोग गरी अध्ययन गर्न सकून् र खस्कँदो शैक्षिक अवस्थामा सुधार ल्याउन् भन्ने मूल उद्देश्यका साथ तयार पारिएको छ । यस E book को अधिकतम उपयोग गरी विद्यार्थीहरुले स्तरअनुरुप ज्ञान हसिल गरी आफ्नो सिकाइलाई दिगो बनाउनुका साथै परीक्षामा उच्चतम अङ्क प्राप्त गर्न यो पुस्तक महत्वपूर्ण अध्ययन सामग्री बन्नेछ भने अर्कोतर्फ साहित्यका अध्ययता र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा संलग्न हुने शिक्षकहरुका लागि पनि उत्तिकै सहयोगी सिद्ध हुनेछ भन्ने विश्वास लिएको छु।

प्रस्तुत E book तयार पार्नको लागि सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, क्याम्पस प्रमुख र यस पुस्तकको डिजाइन लगायत अन्य प्राविधिक कुराहरुमा सहयोग गर्नुहुने यस क्याम्पसका UGC GRANTS अन्तर्गतका फोकल पर्सन युवराज दाहाल र ICT विभाग प्रमुख टीका थेवे प्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । यस क्याम्पसमा अध्यापनरत सम्पूर्ण प्रध्यापक, उपप्राध्यापक ,सहायक प्रध्यापक,प्रशिक्षक , कर्मचारी र विद्यार्थीहरुलाई हृदयतःधन्यवाद प्रकट गर्दछु । आगामी दिनहरुमा सबै पक्षबाट सकारात्मक एवम् रचनात्मक सुझावको अपेक्षा गर्दै यो E book को अध्ययन गरी मूल्याङ्न गर्ने जिम्वेवारी यहाँहरुलाई सुम्पन पाउँदा अत्यन्त खुसी महसुस गरेको छु।

भूमिका

प्रस्तुत कथा नेपाली साहित्यको एक महत्त्वपूर्ण कृति हो, जसले तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक तथा राजनीतिक परिवेशलाई जीवन्त रूपमा चित्रण गरेको छ। यो कथा एक सामान्य रिक्सा चालक वीरबहादुरको जीवन र उसले देश तथा समाजका लागि पुऱ्याएको योगदानमा केन्द्रित छ। कथाले मानवीय संवेदना, परोपकारिता, देशप्रेम र क्रान्तिको भावनालाई गहिरो रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यस विश्लेषणमा कथावस्तु, चरित्रचित्रण, वातावरण/परिवेश, विचार, शीर्षकको सार्थकता र शिल्प तथा भाषाशैलीका विविध पक्षहरूमाथि प्रकाश पारिएको छ।

विषय सूचि

कथाको विश्लेषण १
१. कथावस्तु १
२. चरित्रचित्रण २
३. वातावरण/परिवेश ३
४. विचार ३
५. शीर्षक सार्थकता ४
६. शिल्प तथा भाषाशैली ४
सन्दर्भ समग्री ६
निष्कर्ष ७

कथाको विश्लेषण

१. कथावस्तु

कथाको सुरुवात कथावाचक (एक विद्यार्थी) र वीरबहादुर नामक एक रिक्सा चालकबीचको भेटघाटबाट हुन्छ। वीरबहादुर आफ्नो अघिल्लो कोठामा बस्ने 'देवता बाबु' लाई खोज्दै आउँछ, जसले धेरै नेपाली कुल्ली, दरबान र रिक्सावालाहरूको चिठी लेखिदिने, सहयोग गर्ने गर्दथे। देवता बाबुको अनुपस्थितिमा वीरबहादुरले कथावाचकलाई आफ्नी श्रीमती 'डल्ली' लाई चिठी लेखिदिन अनुरोध गर्छ। सुरुमा कथावाचकले आनाकानी गरे पनि वीरबहादुरको सरलता र पैसा नभए पनि नेपाल फर्कने बेला स्टेशनसम्म पुऱ्याइदिने प्रस्तावले गर्दा चिठी लेख्न राजी हुन्छन्। चिठीमा वीरबहादुरले परदेशमा गरेको कठोर परिश्रम, दशैंसम्म घर फर्कने योजना, र परिवारप्रतिको अगाध प्रेम व्यक्त गर्छ।

कथाको दोस्रो खण्डमा वीरबहादुरको ट्रङ्कबाट पैसा चोरी भएको घटना आउँछ।उसले यसको दोष 'धने' नामक व्यक्तिलाई दिन्छ, जो जुवा खेल्ने र रक्सी पिउने गर्छ। यो घटनाले वीरबहादुरको आर्थिक अवस्था र परदेशमा नेपालीहरूले भोग्नुपर्ने असुरक्षालाई उजागर गर्छ। यसका बाबजुद पनि वीरबहादुरको परोपकारी भावनामा कमी आउँदैन, उसले बिरामी नेपालीहरूको स्याहारसुसार गर्ने र खाना खुवाउने काम जारी राख्छ।

तेस्रो खण्डमा धनेको गिरफ्तारी र वीरबहादुरको पुलिससँगको सम्बन्धको खुलासा हुन्छ। वीरबहादुरले पुलिस दरोगालाई पहिले दङ्गामा बचाएको हुनाले उसको पुलिसमा राम्रो प्रभाव रहेको देखिन्छ। यसै खण्डमा वीरबहादुरले बेवारिसे नेपालीहरूको लास जलाउने र घाट पुऱ्याउने जस्ता मानवीय कार्यहरूमा लाग्ने खर्चको बारेमा बताउँछ। यसले उसको निस्वार्थ सेवाभावलाई थप पुष्टि गर्छ। रिक्साको कठोर जीवन र मारवाडी साहुको शोषणको चित्रण पनि यसै खण्डमा पाइन्छ।

कथाको चौथो खण्डमा वीरबहादुरको छोरा 'राम' को मृत्युको खबर आउँछ। यो खबरले वीरबहादुरलाई गहिरो चोट पुऱ्याउँछ र उसलाई घर फर्कन बाध्य बनाउँछ। कथावाचकले उसलाई स्टेशनसम्म पुऱ्याउन जान्छन्, जहाँ वीरबहादुरको दुःख र निरीहताले कथावाचकलाई पनि भावुक बनाउँछ।

अन्तिम र पाँचौं खण्डमा नेपालमा २००७ सालको क्रान्ति सुरु भएको सन्दर्भ आउँछ। राजा त्रिभुवनको दिल्ली प्रस्थान र नेपाली कांग्रेसले जनमुक्ति सेनाको भर्ती सुरु गरेको कुरा उल्लेख छ। कथावाचक पनि रेडक्रसमा काम गर्न विराटनगरको सैनिक अस्पतालमा खटिन्छन्। त्यहीँ

उनले घाइते सैनिकको रूपमा वीरबहादुरलाई भेट्छन्। वीरबहादुरले 'देवता बाबु' सँगको भेट र देशको मुक्तिका लागि सेनामा भर्ती भएको कुरा बताउँछ। देवता बाबुले उसलाई देशप्रेमको महत्त्व बुझाउँछन् र वीरबहादुर लाटुन कमाण्डरको रूपमा कोशी नदीको कुसहा घाटमा सरकारी सेनासँगको लडाइँमा खटिन्छ। लडाइँमा घाइते भएर अस्पताल पुगेको वीरबहादुरले आफ्नो मृत्यु नजिकिएको महसुस गर्छ र डल्लीलाई चिठी पठाइदिन अनुरोध गर्छ। अन्ततः, कथाको अन्त्यमा वीरबहादुरको शहादत हुन्छ र उसको लास राष्ट्रिय झण्डाले ढाकेर 'इन्कलाब जिन्दाबाद', 'वीर सहिद जिन्दाबाद', 'वीरबहादुर जिन्दाबाद' को नाराका साथ ल्याइन्छ।

२. चरित्रचित्रण

वीरबहादुर: कथाको केन्द्रीय पात्र वीरबहादुर एक सामान्य रिक्सा चालक भएर पनि असाधारण मानवीय गुणहरूले भरिपूर्ण छ। उसले परदेशमा बिरामी नेपालीहरूको स्याहारसुसार गर्छ, खाना खुवाउँछ र बेवारिसे लासहरूलाई घाट पुऱ्याएर जलाउँछ। आफ्नो सीमित आम्दानीबाट पनि उसले कफन र दाउरामा खर्च गर्छ। परिवारको ऋण तिर्न र खेत फिर्ता लिनका लागि ऊ परदेशमा कठोर परिश्रम गर्छ। उसले चिठी लेखिदिए बापत पैसाको सट्टा स्टेशनसम्म पुऱ्याइदिने प्रस्ताव गर्छ। चोरीको घटनाले पनि उसलाई विचलित बनाउँदैन। दुःख र कष्टका बाबजुद पनि ऊ सधैँ हाँसिरहन्छ र सबै मानिसहरूसँग राम्रो सम्बन्ध राख्छ।छोराको मृत्युको खबरले मर्माहत भए पनि 'देवता बाबु' को प्रेरणाले ऊ देशको मुक्तिका लागि सेनामा भर्ती हुन्छ र बहादुरीका साथ लड्छ, अन्ततः सहिद हुन्छ।

कथावाचक (विद्यार्थी): कथावाचक एक शिक्षित र संवेदनशील युवाको रूपमा प्रस्तुत छन्। सुरुमा उनी वीरबहादुरको अनुरोधलाई बेवास्ता गर्न खोज्छन् तर विस्तारै वीरबहादुरको सरलता, इमान्दारिता र परोपकारी भावनाबाट प्रभावित हुन्छन्। उनी वीरबहादुरको दुःखमा समवेदना प्रकट गर्छन् र उसको साहादतमा भावुक हुन्छन्। उनी शिक्षित वर्गको प्रतिनिधित्व गर्छन् जो समाजका निम्न वर्गका मानिसहरूप्रति सुरुमा उदासीन भए पनि पछि उनीहरूको त्याग र बलिदानबाट प्रभावित हुन्छन्।

देवता बाबु: यिनी कथामा प्रत्यक्ष रूपमा देखा नपरे पनि वीरबहादुरको जीवनमा महत्त्वपूर्ण प्रभाव पार्ने पात्र हुन्। उनी परोपकारी, सहयोगी र देशभक्त व्यक्तिको रूपमा चित्रण गरिएका छन्। उनले धेरै नेपालीहरूलाई सहयोग गरेका थिए र अन्ततः देशका लागि सहिद भएका थिए। उनको प्रेरणाले नै वीरबहादुर क्रान्तिमा होमिएको देखाइएको छ।

डल्ली र राम: वीरबहादुरको परिवारको प्रतिनिधित्व गर्ने यी पात्रहरूले परदेशीको पारिवारिक वियोग र घरप्रतिको मोहलाई दर्साउँछन्। रामको मृत्युले वीरबहादुरको व्यक्तिगत दु:खलाई चरम सीमामा पुऱ्याउँछ।

धने र साहु: यी पात्रहरूले तत्कालीन समाजमा व्याप्त चोरी, जुवा, रक्सी तथा गरिबमाथि हुने शोषणलाई प्रतिनिधित्व गर्छन्।

३. वातावरण/परिवेश

कथाको वातावरण भारतको परदेशी भूमिमा रहेको नेपालीहरूको जीवनशैली र नेपालको २००७ सालको क्रान्तिको परिवेशमा आधारित छ। कथाले भारतका सहरहरूमा रिक्सा चलाएर, दरबानी गरेर वा अन्य सामान्य काम गरेर गुजारा चलाउने नेपालीहरूको दयनीय अवस्थालाई चित्रण गर्छ। उनीहरूले भोग्नुपर्ने आर्थिक अभाव, साहुको शोषण, चोरीको डर, र बिरामी पर्दाको कष्टकर अवस्थालाई कथामा देखाइएको छ। 'डाँकखानाको सेभिङ ब्याङ्कमा जम्मा गर्ने गर' भन्ने सल्लाहले उनीहरूको अशिक्षा र सचेतनाको अभावलाई पनि दर्साउँछ। परदेशमा रहेका नेपालीहरूबीचको आपसी सहयोग र भाइचाराको भावनालाई कथाले उजागर गरेको छ। वीरबहादुरको बिरामी नेपालीहरूको स्याहारसुसार गर्ने र बेवारिसे लास जलाउने कार्यले यो पक्षलाई बलियो बनाउँछ। कथाको उत्तरार्धमा नेपालको राणा शासनविरुद्धको २००७ सालको क्रान्तिको पृष्ठभूमि आउँछ। राजा त्रिभुवनको दिल्ली प्रस्थान, नेपाली कांग्रेसको जनमुक्ति सेनाको गठन र देशभक्त युवाहरूको क्रान्तिमा सहभागिताले तत्कालीन राजनीतिक उथलपुथललाई चित्रण गर्छ।
यसले कथालाई व्यक्तिगत दु:खबाट राष्ट्रिय महत्त्वको विषयमा जोड्छ। वीरबहादुरको गाउँमा रहेको खेत साहुले बन्धकमा राखेको र उसले सहरमा रिक्सा चलाएर पैसा कमाउनुपर्ने बाध्यताले ग्रामीण गरिबी र शहरी श्रमको द्वन्द्वलाई देखाउँछ।

४. विचार

कथाको मुख्य विचारमध्ये एक मानवीय संवेदना र परोपकारिता हो। वीरबहादुरको चरित्र यसको ज्वलन्त उदाहरण हो। उसले आफ्नो व्यक्तिगत दु:ख र अभावका बाबजुद पनि अरूको सेवा गर्छ, बिरामीलाई खुवाउँछ र बेवारिसे लासलाई सम्मानपूर्वक अन्त्येष्टि गर्छ। यो विचारले मानिसले मानिसलाई गर्ने सहयोग र दयाको महत्त्वलाई दर्शाउँछ। कथाले व्यक्तिगत स्वार्थभन्दा माथि उठेर देशका लागि गरिने त्याग र बलिदानको महत्त्वलाई जोड दिएको छ। 'देवता बाबु' को प्रेरणा र

वीरबहादुरको क्रान्तिमा सहभागिताले नेपाल आमाको मुक्तिका लागि प्राणको आहुति दिनु ठूलो धर्म हो भन्ने सन्देश दिन्छ। साहुले वीरबहादुरको खेत बन्धकमा राखेको, ब्याजको स्याज लिई शोषण गरेको, र मारवाडी साहुले रिक्सा चालकहरूलाई शोषण गरेको घटनाले तत्कालीन समाजमा व्याप्त आर्थिक शोषण र गरिबीको समस्यालाई उजागर गर्छ। वीरबहादुर जस्ता अशिक्षित मानिसहरूले पैसा बचत गर्ने आधुनिक तरिका (डाँकखाना) बारे अनभिज्ञ हुनुले शिक्षाको महत्त्व र सचेतनाको आवश्यकतालाई दर्शाउँछ। कथाले मृत्युका विभिन्न रूपहरूलाई प्रस्तुत गर्छ – रामको असामयिक मृत्यु, धने जस्ता अपराधीको मृत्यु र वीरबहादुर जस्ता सहिदको वीरगति आदिले यसले मृत्युको सार्थकता देश र समाजका लागि गरिने बलिदानमा निहित छ भन्ने विचारलाई स्थापित गर्छ।

५. शीर्षक सार्थकता

कथाको शीर्षक 'सहिद' पूर्णतः सार्थक र उपयुक्त छ। कथाको अन्त्यमा वीरबहादुर देशका लागि लड्दालड्दै वीरगति प्राप्त गर्छ र उसलाई 'वीर सहिद' को रूपमा सम्मान गरिन्छ। शीर्षकले सीधा वीरबहादुरको अन्तिम नियति र उसको सर्वोच्च बलिदानलाई संकेत गर्छ। 'सहिद' शब्दले देश, समाज वा कुनै महान् आदर्शका लागि आफ्नो प्राणको आहुति दिने व्यक्तिलाई बुझाउँछ। वीरबहादुरको व्यक्तिगत दुःख र पारिवारिक वियोगका बाबजुद पनि देशको मुक्तिका लागि क्रान्तिमा होमिनु र प्राण त्याग गर्नुले उसलाई साँचो अर्थमा सहिद बनाउँछ। शीर्षकले पाठकलाई कथाको मूल सन्देश, अर्थात् देशप्रेम र बलिदानको महत्त्वप्रति सचेत गराउँछ। यो केवल एक व्यक्तिको कथा नभएर राष्ट्रका लागि त्याग गर्ने हजारौं सहिदहरूको प्रतिनिधि कथा पनि हो। 'सहिद' शीर्षकले पाठकमा गहिरो भावनात्मक प्रभाव पार्छ र वीरबहादुरको त्यागप्रति श्रद्धा उत्पन्न गराउँछ।

६. शिल्प तथा भाषाशैली

कथाको भाषा सरल, सहज र प्रवाहमय छ। यसमा कुनै जटिल शब्द वा वाक्य संरचनाको प्रयोग गरिएको छैन, जसले गर्दा पाठकलाई कथा बुझ्न सजिलो हुन्छ। कथामा संवादको प्रयोग प्रचुर मात्रामा गरिएको छ, जसले पात्रहरूको चरित्रलाई जीवन्त बनाउनुका साथै कथालाई स्वाभाविक र यथार्थपरक बनाएको छ। वीरबहादुरको बोलीचालीको शैलीले उसको ग्रामीण पृष्ठभूमि र सरलतालाई झल्काउँछ।

कथाले तत्कालीन समाजको यथार्थ अवस्था, परदेशी नेपालीहरूको जीवन, शोषण र क्रान्तिको परिवेशलाई यथार्थपरक रूपमा चित्रण गरेको छ।कथामा भावनात्मकताको प्रचुरता छ। वीरबहादुरको छोराको मृत्युको खबर, उसको रुवाइ र कथावाचकको समवेदनाले पाठकलाई पनि भावुक बनाउँछ। अन्तिममा वीरबहादुरको साहादत र कथावाचकको आँसुले कथामा गहिरो भावनात्मक प्रभाव पार्छ। 'देवता बाबु' को पात्रले परोपकारिता र देशप्रेमको प्रतीकको रूपमा काम गर्छ। वीरबहादुरको 'हाँसो' ले उसको भित्री दु:खलाई लुकाउने र जीवनप्रतिको सकारात्मक दृष्टिकोणलाई दर्शाउँछ। कथा प्रथम पुरुष शैलीमा लेखिएको छ, जहाँ कथावाचक स्वयं एक पात्रको रूपमा उपस्थित भई घटनाहरूलाई आफ्नो दृष्टिकोणबाट प्रस्तुत गर्छन्। यसले कथालाई थप विश्वसनीय बनाएको छ।

सन्दर्भ समग्री

मैनाली,गुरुप्रसाद, (२०६०),नासो, साझा प्रकाशन

लम्साल,रामचन्द्र र अन्य,(२०६५) नेपाली गद्य,शुभकामना प्रकाशन

निष्कर्ष

'सहिद कथा' एक मार्मिक र प्रेरणादायी कथा हो जसले एक सामान्य रिक्सा चालक वीरबहादुरको असाधारण मानवीय गुण, परोपकारिता, र देशप्रेमको भावनालाई उजागर गर्छ। कथाले तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक यथार्थलाई जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गर्दै गरिबी, शोषण, र क्रान्तिको पृष्ठभूमिमा व्यक्तिगत दु:ख र राष्ट्रिय बलिदानको महत्त्वलाई जोडेको छ। वीरबहादुरको शहादतले कथालाई उच्च बिन्दुमा पुर्‍याउँछ र देशभक्तिको अमर सन्देश दिन्छ। सरल भाषाशैली, यथार्थवादी चित्रण, र गहन भावनात्मकताले यो कथा नेपाली साहित्यमा एक महत्त्वपूर्ण स्थान राख्दछ ।